

Despre legământul de credință al unor cătunari vlahi față de voievodul Sandalj Hranic'

În „Anuarul istoricilor din Bosnia și Herțegovina“ an. XIX, 1970/71, apărut la Sarajevo, în 1973, Desanka Kovačević-Kojić, cunoscută medievistă de la Sarajevo, autoare a numeroase studii privitoare la istoria socială și economică a Bosniei medievale, ca și a unor valoroase contribuții la cunoașterea cătunelor vlahi din Herțegovina și a rolului lor în viața economică a Bosniei și Herțegovinei, a publicat un document unic în felul său, descoperit în arhiva Dubrovnikului, fondul *Diversa notariae*, 12 fol. 337, datat 30 iunie 1419¹. Este vorba de un legământ de credință feudală prin care Obrad Borojević, „morlac și cătunar al cătunului numit Ugarci, de bună voie și cu bună știință“ se leagă „în numele său și al familiei sale și al casei sale pe sine și pe moștenitorii și urmașii săi“ să păzească credința „pe toată vremea vieții sale și până ce va muri“ față de „distinsul voievod Sandalj“, reprezentat pentru circumstanță de „ser Theodorus de Prodanello“ și de „notarul Baptista“ care redactează actul. În cazul în care Obrad sau oricare dintre membrii casei și familiei sale nu va păzi legământul, chezășuit de alți unsprezece vlahi, înșirați cu numele lor, semnatori ai aceluiași act, ei sunt toți laolaltă și fiecare în parte, în virtutea răspunderii solidare, datori să plătească voievodului Sandalj suma de o mie de ducați de aur, exigibili, la nevoie, chiar prin folosirea constrângerii asupra persoanelor lor și a confiscării bunurilor, atât la Raguza, cât și la Cataro, Dulcigno, Skutari, Narenta, Split, Trogir, Šibenik, Zara și oriunde altundeva pe coastă sau în interiorul continentului. Actul de credință este semnat de asemenea de Ser Marinus Ja de Gondola, judecător, și de Ruschus, fiul magistrului Christofor, ca martor. În același act, într-o formă prescurtată însă, se menționează că și Nenko Krajsaljić, cătunar al cătunului numit Burmaz, prestează, în aceeași termeni și în aceleași condiții, dar cu alți chezași, în fața aceluiași judecător și aceluiași martor raguzan, legământul de credință față de voievodul Sandalj, reprezentat de aceeași Theodorus de Prodanello și notarul Baptista. Se specifică faptul că actul nu poate fi anulat prin mărturia nimănui, dar că necredința, înainte de a fi pedepsită în felul amintit, trebuie dovedită cu „mărturia unor bărbați buni“.

Potrivit editoarei, ca și singurului cercetător care l-a folosit după publicare², documentul atestă o fază decisivă din procesul feudalizării vlahilor, a pătrunderii căpeteniilor lor în rândul nobilimii statului medieval bosniac. Acest proces de feudalizare a vlahilor se încadrează, după acești istorici, în procesul mai larg de fărâmițare feudală a regatului bosniac, după moartea regelui Tvrtko I (1353-1391). Presupunând în chip necesar teritorializarea cătunelor vlahi și diferențierea socială în interiorul lor, în condițiile, de asemenea, ale proliferării cătunelor inițiale prin sci-

ziune și roire, procesul de feudalizare a vlahilor implică totodată trecerea vlahilor până atunci „regali” în dependența marilor feudatari locali care se afirmă în aceeași perioadă, preluând pe seama lor și alte drepturi regaliene. Amintim că, și pentru acești cercetători, ca și pentru mulți alți istorici sud-slavi, care merg pe linia inaugurată de C. Jireček și radicalizată de Stojan Novaković³, vlahii sunt în secolul al XV-lea nu o etnie, ci o stare socială, supusă așadar ca atare, acum, unei transformări. Nu putem împărtăși întru totul aceste opinii, formulate de Desanka Kovačević-Kojić, căreia îi datorăm altminteri pertinente analize ale numeroaselor izvoare despre vlahi din arhivele raguzane de ea cercetate cu maximă acribie⁴, opinii dezvoltate, cum am amintit, și de Anto Babić.

Prima obiecție privește caracterul etnic al vlahilor din documentul de care ne ocupăm. Este neîndoielnic că instituția cătunului, de care ne-am ocupat și cu alt prilej⁵, este o formă de organizare comunitară tipică pentru vlahi și albanezi, pe care o întâlnim încă din perioada bizantină pe un spațiu de veche locuire romanică, mult mai întins decât cuprinsul statelor sud-slave, și este probabil ca originile acestei instituții să se găsească în trecutul iliric îndepărtat al acestor locuitori străvechi ai Peninsulei Balcanice, așa cum susține recent Karl Kaser⁶. Bosnia și Herțegovina mai ales sunt regiuni în care numărul atestărilor de cătune vlahe este cu adevărat impresionant (67)⁷, durata lor în timp sub același nume, de obicei cel al strămoșului întemeietor, este foarte mare (sf. sec. XIII – sec. XVI)⁸, iar caracterul lor vlah este perceput până foarte târziu atât de acut încât, în vremea stăpânirii otomane, de pildă, o zonă întregă de cătune vlahe, din districtele Ljubinsko, Stolac și Biletić, este denumită Donji Vlasi (Vlahii de Jos)⁹, după cum destul de numeroase fuseră cazurile în care alte zone bogate în atestări de cătune vlahe primiseră, anterior stăpânirii otomane, în documentele raguzane, denumiri ca: *ad Vlahos*, *partes Vlahiae* etc.¹⁰. Fără să mai reluăm aici, cum am făcut cu alt prilej, discuția în jurul controverselor privitoare la valoarea etnică sau social-profesională a termenului vlahi¹¹, vom aminti doar că și contextele în care el apare în perioada avută în vedere și în ansamblul actelor de aceeași proveniență (cancelarii raguzane, croate, ungare etc.) îl indică drept un termen cu semnificație etnică și că, în același timp, varietatea foarte mare a îndeletnicirilor profesionale și a condiției sociale a vlahilor din spațiul sud-slav face cu neputință de acceptat ideea că ei ar fi o stare socială înglobând oameni de diverse etnii, arătând, dimpotrivă, că e vorba de o etnie cu reprezentări în diferite stări. Este, firește, departe de noi gândul de a contesta în vreun fel realitatea procesului progresivei slavizări a vlahilor romanici determinat de integrarea acestora în mediul cultural și de civilizație slav ambient, integrare dovedită și de onomastica lor, dar nu credem că încheierea acestui proces poate fi fixată la începutul secolului XV¹².

Este însă cert, dincolo de aspectul etnic al problemei, că evoluția cătunului vlah, ca instituție, așa cum este descrisă de Desanka Kovačević-Kojić, constituie o realitate. Cele două cătune consemnate în documentul de care ne ocupăm, Ugarci și Burmaz, erau dintre cele mai vechi și mai importante. Așa cum reiese și din alte documente, în 1419 ele se transformaseră, prin sciziuni și roire, în mai multe alte cătune ce păstrau însă, sub cătunari diferiți, numele colectiv străvechi, dat de presupusul strămoș întemeietor. Alcătuite din ramuri descendente îndepărate ale aceleiași familii, din consangvini – în treacăt fie spus, este și acesta un argument în

favoarea caracterului etnic al termenului de vlahi – Burmazii constituiau, în 1376, cinci cătune, iar în 1476, patru, localizate, acestea din urmă, potrivit lui Bogumil Hrabak, pe baza *Cărții de afaceri* a negustorului raguzan Djivan Pripčinović, la Ubosko, în ținutul Ljubinje, Hrasno și în alte puncte neidentificate¹³. După 1476, în timpul stăpânirii otomane, Burmazii intră sub denumirea, mai largă, de Donji Vlasi, într-un mare ansamblu de cătune vlahe¹⁴. O localitate Burmaz este atestată la începutul veacului nostru, când o surprinde ancheta din cadrul programului *Naselja* inițiat de Cvijić¹⁵. Cât privește pe Ugarci, ei sunt atestați de la 1368 pînă în a doua jumătate a secolului XV¹⁶. Nu putem preciza dacă Obrad Borojević, necunoscut din alte surse, era la 1419 șeful cătunar al tuturor Ugarcilor; putem numai presupune că Nenko Krajsaljić, atestat drept cătunar în 1403, în 1419 în documentul nostru și în 1423, era șeful tuturor Burmazilor¹⁷.

A doua obiecție privește așa-numitul proces al feudalizării vlahilor, așa cum ar fi el atestat de documentul din 1419. Dacă prin feudalizarea vlahilor înțelegem trecerea lor din dependența feudală față de banul, ulterior regele Bosniei, atestată, printre altele, de documente din 1344¹⁸, 1361¹⁹, 1382²⁰, în dependență de feudatari locali, precum Sandalj Hranić, fapt atestat de documentul de care ne ocupăm, din 1419, ca și de alte documente ulterioare morții lui Tvrtko I (1391), atunci, fără îndoială, putem accepta această formulare. Nu credem însă că schimbarea condiției vlahilor pe care ea o definește a însemnat o intrare a lor în rândul nobililor bosniaci. Dimpotrivă, dacă ne gândim că, în 1382, toți vlahii erau puși, ca oameni ai regelui, deci direct dependenți de autoritatea supremă în stat, sub oblăduirea unui cneaz al lor, *comes Vlacorum omnium domini regis Rassie et Bosinae*²¹, după ce în prealabil fuseseră denumiți *homines seu Blachi* ai banului Bosniei (1344)²² și *Vlachi et homines bani Bossinae* (1361)²³, transformarea lor în *Vlachi Sandalji* (1433 despre Ugarci)²⁴ sau vlahii comitelui Pavel (despre Zurović), ulterior ai lui Radoslav Pavlović (1434) și Ivaniša Pavlović (1449)²⁵, înseamnă mai curând o degradare a condiției lor sociale. Aceasta nu înseamnă o pierdere a libertății lor anterioare, ci o restrângere a ei, nicidecum însă o înnobilitare. De altfel, documentul dat la lumină de Desanka Kovačević-Kojić are un caracter cu totul aparte, el nu poate fi considerat ca un contract feudal propriu-zis, ci mai curând, așa cum și editoarea recunoaște, ca unul de drept privat. Este de observat că legământul lui Obrad și al lui Nenko este o asumare unilaterală de obligații imprecis determinate, fără reciprocitate din partea seniorului; Sandalj Hranić nu recompensează acte de credință, nici nu acordă „vasalilor“ lui feude, așa cum arătam altădată că s-a întâmplat în cazul vlahilor din Croația, ci se asigură numai, sub sancțiunea unei grele amenzi, de devotamentul și ascultarea vlahilor din teritoriul controlat de el. Instrumentat de un notar raguzan, în fața unui judecător raguzan, ambii cunoscuți și din alte documente, actul de credință este primit, în numele lui Sandalj, de către un cunoscut negustor raguzan, Teodor Prodanović, iar martorul principal, Ruscho Christoforović, este, și el, un cunoscut pisar de slovenie al cancelariei raguzane. Prevederile riguroase referitoare la încasarea de către Sandalj a eventualei amenzi (enumerarea locurilor în care se pot exercita constrângeri asupra persoanelor și bunurilor vino-vașilor, lista chezașilor solidari în răspundere pentru plată, unii dintre ei identificați ca membri ai cătunului Ugarci – Dobrašin Bogetić în 1444²⁶, Vladko Dubravčić în

1442 și 1447²⁷), prevederi mai curând potrivite pentru un contract de comerț, dau impresia generală că actul în întregul lui este unul de constrângere la ascultare: voievodul îi silește pe vlahi să nu iasă din cuvântul său.

Credem, în ce ne privește, că acest document ilustrează mai degrabă evoluția politică a Bosniei și situația vlahilor în contextul ei decât transformarea în sens feudal a societății și condiția vlahilor în raport cu aceasta. Se știe că, după moartea regelui Tvrtko I (1391), Bosnia a fost cuprinsă de anarhie: trei familii de feudali (Hrvatinić, Kosača și Pavlović) se înclăștează în conflicte pentru putere, în vreme ce autoritatea regală e în criză. Reînnoitele pretenții asupra Bosniei ale coroanei ungare, pe de o parte, amenințarea otomană, pe de altă parte, adâncesc instabilitatea țării și nesiguranța generală. După 1416, voievodul Sandalj Hranić, din familia Kosača (1392-1435), devine cel mai puternic factor politic bosniac, rivalizând cu Pavlovićii și înfruntându-se cu noul rege Stefan Ostojić (1418-1421). Pentru a face față acestor conflicte, Sandalj încearcă să-și asigure controlul asupra vlahilor din teritoriul controlat de el, pentru ca aceștia să nu se pună în serviciul adversarilor săi, asemenea altor vlahi aflați sub autoritatea acestora, ci să-l susțină, eventual chiar cu armele. Nevoia de a-și asigura liniștea dinspre partea vlahilor a fost impusă lui Sandalj și de o altă împrejurare. Chiar în iunie 1419, el a cedat Raguzei, pentru suma de 12.000 ducați, la care se adăuga un tribut anual de 500 ducați, partea ce-i revenea din ținutul de coastă Canale (Konavlje), limitrof cetății. În acest ținut însă obișnuiau să coboare la iematec cu turmele lor vlahii, un motiv de nemulțumire întotdeauna pentru raguzani, din pricina tulburărilor pe care acești păstori vlahi le produceau în posesiunile orașului, ceea ce s-a și întâmplat imediat după cesiunea amintită, făcând necesară intervenția directă a voievodului²⁸.

În sfârșit, controlându-i pe vlahi, Sandalj putea exercita presiuni asupra Raguzei, principalul furnizor de sare al acestora: sunt atestate plângeri ale raguzanilor către Sandalj, care i-ar împiedica pe vlahii săi să achiziționeze sarea de la ei, îndreptându-i spre alte surse (Kotor, Sutorina). Documentul de care ne-am ocupat ne oferă așadar o mărturie despre importanța vlahilor din Bosnia și Herțegovina și a controlului asupra lor în evoluția raporturilor politice din zonă, în prima jumătate a secolului al XV-lea.

Anexă

Diversa Notariae, 12 fol. 337, 30 VI 1419.

Obrad Boroevich morolachus et chatonarius catoni vocati Ugarçi sua bona voluntate et ex certa scientia et non per errorem pro se et familia et domo sua per se et heredes et successores suos promisit et se obligavit sine aliqua exceptione iuris vel facti ser Theodoro de Prodanello, nomine et vice voivode Sandalii et michi Baptiste notario infrascripto tanquam publice persone stipulanti et recipienti nomine et vice magnifici voyvode Sandalii quod toto tempore vite sue et donec vixerit erit fidelis et observabit fidelitatem magnifico voyvode Sandalio ipse Obrad Boroevich et tota domus sua et familia sua. Et si aliqua infortunio vel

casu, quod absit, ipse Obrad aut aliquis de familia domus sue esset infidelis dicto magnifico voyvode Sandalio que infidelitas debeat probari per bono viros. Quod ipse Obrad et domus sua ad inelius tenentem teneatur solvere dicto magnifico voyvode de Sandalio pro ipsa infidelitate ducatos auri mille pro quibus ducatis mille auri tam ipse Obrad et quilibet de domo sua et plegii infrascripti in solidum et ad melius tenentem et eorum et cuiusque ipsorum bona cogi compelli carcerari et constringi possit et possint a dicto magnifico voivoda Sandalio seu ab eius nuncio speciali ad dictorum ducatorum auri mille solutionem realiter et personaliter Ragusii, Cathari, Dulcinii, Scutari, Narenti, Spaleti, Tragurii, Sibenici, Jadre, et ubique locorum, terrarum, castrorum, civitatum et fori tam prope mare quam infraterram; pro quo Obrado et domo et familia sua et quolibet ipsorum et pro omnibus et singulis supradictis attendendis et observandis.

Chaych Bogauçich, Ceycin Dubravcich, Juray Boroevich, Radivoi Dubravçich, Radincho Borœvich, Dobrassin Bogettich, Milos Volchçich, Bratugl Radovçich, Radivoy Zichrich, Milich Mussich, Vlatcho Dubravçich

se constituerunt plegios et principales pagatores insolidum et ad melius tenentem. Renuntiantes etc. Hec autem (carta nullo testimonio rumpi possit).

Ser Marius Ja de Gondola, iudex et Ruschus magistri Christofori, testis.

Et similiter in omnibus et per omnia Nencho Craissaglich cathonarius de cathono vocato Burmas pro se et domo et familia sua se obligavit dicto magnifico voyvode Sandalio sicut se obligavit supradictus Obrad Boroevich pro quo Nencho et domo et familia sua et quolibet ipsorum et pro omnibus et singulis supradictis attendendis et observandis.

Braycho Siacotich, Milobrad Voçinich, Radivoi Budissaglich, Radivoi Bogdanich, Ivcho Vladoevich, Bratovaç Radossaglich, Radogna Pribilovich, Radivoi Ruzoevich, Vlatcho Baodovnich, Vechaç Juroevich, Radegla Goroievich

se constiuerunt plegios et principales solutores insolidum et ad melius tenentem. Renuntiantes etc. Hec autem etc. Iudex et testis ut supra.

Note

1. Desanka Kovačević-Kojić, **Obaveze na vjernost dvojice katunara vojvodi Sandalju Hranicu**, în „Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine”, god XIX, 1970-1971, Sarajevo, 1973, p. 229-233. Documentul este reproduș în anexa articolului de față.
2. Anto Babić, **Društvo srednjovjekovne bosanske države**, în **Prilozi za istoriju Bosne i Hecegovine**, I, **Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države**, Sarajevo, 1987, p. 46.
3. Stojan Novaković, **Les problèmes serbes. A l' occasion du livre „Geschichte der Serben“ von Constantin Jireček, Gotha, 1911** în „Archiv für Slawische Philologie”, XXXIII, 1911, Berlin, p. 458-459. Vezi și Idem, **Selo**, „Glas SKA”, XXIV, Belgrad, 1891, p. 18-59, unde se discută toate aspectele vieții și rolul vlahilor în vechiul stat sârbeșc.
4. Desanka Kovačević, **Srednjovjekovni katuni po dubrovačkim izvorima**, în **Simpozijum o srednjovjekovnom katunu**, Sarajevo, 1963, p. 121-139 și, de aceeași, **Privredni razvoj srednjovjekovne bosanske države**, în **Prilozi za istoriju Bosne i Hecegovine**, I, p. 138-141.

5. Anca și N. S. Tanașoca, **Ancienneté et diffusion du „cătun“ vlaque dans la Péninsule Balkanique au Moyen-Age**, RESEE, XXVII, 1989, 1-2, București, 1989, p. 139-144.
6. Karl Kaser, **Hirten, Kämpfer, Stammeshelden**, Wien-Köln-Weimar, 1992.
7. Silviu Dragomir, **Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu**, București, 1959, p. 43-45 (Lista cătunelor). Vezi și Desanka Kovačević, **Srednjovjekovni katuni**, p. 122-125.
8. Desanka Kovačević, *op. cit.*, p. 127-128.
9. B. Hrabak, **O hercegovačkim vlaškim katunima prema poslovnoj knjizi dubrovčanina Dživana Pripčinovića**, în „Glasnik zemaljskog Muzeja u Sarajevu“ n.s. „Istorija i etnografija“, XI, 1956, p. 35-37. Vezi și S. Dragomir, **Vlahii**, p. 46-47 (discuția despre localizarea ținutului Donji Vlasi).
10. N. Iorga, **Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle**, seconde série, Paris, 1899, p. 69.
11. Anca Tanașoca, **Caracterul etnic al vlahilor nord-vest balcanici**, în „Cercetări de istorie și civilizație sud-est europeană“, V, 1988, București, 1989, p. 41-47.
12. S. Dragomir, **Vlahii**, p. 101-103.
13. B. Hrabak, *op. cit.*, p. 30.
14. **Ibidem**, p. 33.
15. Jevto Dedjier, **Hercegovina, Naselja srpskih zemalja**, VI, Belgrad, 1909, p. 300.
16. P. Skok, **Češka knjiga o vlaškom pravu**, în „Glasnik zemaljskog Muzeja u Bosni i Hecegovini“, XXX, 1918, p. 308. Despre Ugarci în a doua jumătate a secolului al XV-lea, vezi S. Ćirković, **Herceg Stefan Vukčić-Kosača i njegovo doba**, Belgrad, 1964, p. 132.
17. C. Jireček, **Die Wlachen und Maurovlachen in den Denkmälern von Ragusa**, Praga, 1879 (citez după ediția sârbească din **Zbornik Konstantina Jirečeka**, I, Belgrad, 1959, p. 202) îi amintește după un document din 24 august 1403 pe vlahii „cujus est caput Nenchus Craislaglich“, Desanka Kovačević-Kojić, **Obaveze**, p. 230, n. 4 și **Srednjovjekovni katuni**, p. 128 se referă la același personaj citând un document din 28 ianuarie 1423 din fondul raguzan **Lamenta de foris**.
18. „Homines seu Blachi“ ai banului Bosniei care vin la gura Neretvei și în Dubrovnik să cumpere sare sunt amintiți la 13 august 1344 într-un document raguzan din fondul Consilium Rogatorum, v. C. Jireček, *op. cit.*, p. 197.
19. „Homines et Vlachi bani Bossine et Senchi“ cumpără sare la 5 august 1361, cf. J. Gelcich, **Monumenta Ragusina**, III, Zagreb, 1895, p. 102.
20. Desanka Kovačević, **Srednjovjekovni katuni**, p. 134, citează pentru prima dată un document raguzan din fondul **Debita Notariae**, din februarie 1382, în care apare declarația unui raguzan referitoare la „comitem Vlacorum omnium regis Rassie et Bossine“.
21. Vezi nota anterioară.
22. Vezi nota 18.
23. Vezi nota 19.
24. Desanka Kovačević, **Srednjovjekovni katuni**, p. 138, n. 103, citează plângerea „supra Vlachos Ugarzi voyvode Sandagl“ din fondul **Lamenta de foris**, datată 13 iunie 1433; vlahii voievodului Sandalj apar adesea în documente, v. N. Iorga, **Notes et extraits**, s. II, p. 224, 273, 274, 282.
25. Desanka Kovačević, **Srednjovjekovni katuni**, p. 138.
26. Desanka Kovačević-Kojić, **Obaveze**, 232.
27. **Ibidem**.
28. V. Ćorović, **Historija Bosne**, Belgrad, 1940, p. 419.